

L. BALUODĒ

LATVIŲ EŽERŲ PAVADINIMŲ DARYBOS SPECIFIKA

Plačių ir visapusiškų Latvijos hidronimijos tyrinėjimų kol kas beveik nėra – paprastai kalbininkų dėmesys skiriamas atskiriems vandenvardžiams ar tam tikroms hidronimų grupėms, daugiausia liečiami vandenvardžių etimologijos klausimai¹. Vienintelį straipsnį, kuriame analizuojama latvių hidronimų (tarp jų 480 limnonimų) daryba, 1934 m. paskelbė J. Endzelynas². Latvijos potamonimų struktūros trumpą apžvalgą yra pateikusi V. Dambė³. Tačiau minėtuose darbuose vandenvardžių daryba nagrinėjama tradiciškai, t. y. ne toponiminės derivacijos, bet morfologinės struktūros požiūriu.

Šiuo metu Latvijos MA A. Upyčio kalbos ir literatūros instituto kartotekoje užregistruota apie 4800 (6200)⁴ ežerų pavadinimų. Visi šie limnonimai buvo

¹ Endzelīns J. Ventas vārds un kūru tautība // Endzelīns J. Darbu izlase. Rīga, 1974. S. 2., 357–359 lpp.; Rudzīte M. Daži Salacas baseina hidronīmi // Baltistica. 1966. T. 2, sās. 2. 199–202 lpp.; Rudzīte M. Somugriskie hidronīmi Latvijas PSR teritorija // Latviešu leksikas attīstība. Rīga, 1968. 175–197 lpp. (trump.: Rudzīte 1968); Dambė V. Blīdenes vietvārdi kā pagātnes liecinieki // Rakstu krājums, ... veltījums Jānim Endzelīnam. Rīga, 1959. 391–452 lpp.; Dambė V. Saknes *bal(i)-*, *pal(i)-* (skaņu mija) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos // Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam. Rīga, 1972. 125–150 lpp.; Брейдак А. Славянские названия рек в Латгалии // Baltistica. 1973. T. 9, sās. 1. С. 89–94; Брейдак А. Прибалтийско-финские названия рек в Латгалии // LPSR ZA Vēstis. 1973. Nr. 2. С. 97–102; Zeps V. A Critique of Proposed Finnic Hydronyms in Latgola. // Studies in Finno-Ugric Linguistics. 1977. Vol. 131. P. 427–440; Балодэ Л. Лимнонимы славянского происхождения на территории Латвийской ССР // Балто-славянские этноязыковые отношения в историческом и ареальном плане: Тез. докл. второй балто-славянской конференции. М., 1983. С. 3–4 ir kt.

² Endzelin J. Die lettländischen Gewässernamen // ZfSlPh. 1934, Bd. II, H. 1/2, S.112–150 (= Endzelīns J. Darbu izlase. Rīga, 1980. S. 3. D. 2, 162–194.) (trump.: Endzelin 1934).

³ Dambė V. Latvijas PSR upju vārdu struktūra // Valodas aktualitātes – 1983. Rīga, 1984. 62–72 lpp.

⁴ Čia ir toliau skaičius skliaustuose nurodo, kiek esama pavadinimų, įskaitant variantus ir pasikartojančius limnonimus. Be abejo, šių statistinių duomenų negalima absoliutinti, nes, papildžius medžiagą iš kitų šaltinių, pakis ir skaičiai. Šie duomenys pateikiami, norint parodyti atskirų derivacinių tipų proporcijas latvių limnonimikoje.

išanalizuoti, remiantis P. Lebelio⁵ ir S. Rospondo⁶ sukurta toponimų struktūrinė-darybine klasifikacija, kurią lietuvių kalbos hidronimų analizei sėkmingai pritaikė A. Vanagas⁷.

Pirminiai limnonimai, t. y. ežerų pavadinimai, kilę iš apeliatyvų arba iš tikrinių žodžių, hidronimizacijos metu neįgiję jokių darybinių požymių, sudaro labai nedidelę visų Latvijos limnonimų dalį – 146 [280], arba 3,5% (4%) visų ežerų vardų. Dauguma – 138 (265) – pirminių limnonimų – daiktavardinės kilmės. Papildžius struktūrinę-darybinę klasifikaciją pirminės semantikos elementais⁸, visus pirminius daiktavardinės kilmės ežerų pavadinimus dar galima suskirstyti į keletą pogrupių:

a) kilę iš fiziografinių terminų arba iš daiktavardžių – įvairių vietų pavadinimų – 36 (90), pvz.:

Akacis Abeliuose, Sunakstėje⁹ Lvv I 13¹⁰: *akacis* 1. eine mit Wasser gefüllte Grube im Morast, villfach mit Moos bewachsen; 3. im Fluss od. im See befindliche Vertiefungen' ME I 62 (taip pat aiškinama ir Lvv I 13) (apie šią leksemą žr. dar Невская 1977, 14). Semantiniu požiūriu plg. liet. limnonimą *Akivaras* HD 33;

Palte Skaistoje 1969 : *palts*, *palte* 'die Pfütze, Lache; der Regenbach' ME III 63, EH II 152. Plg. liet. *Páltis* u, ež, *Paltys* u EŽ 242¹¹, pr. *Palten* Apr. 113¹².

⁵ Lebel P. Principes et méthodes d'hydronymie Française. Paris, 1956.

⁶ Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. Wrocław, 1957.

⁷ Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. V., 1970 (trump.: HD).

⁸ Tokia klasifikacija, papildyta semantiniu pradū, aptinkama ir A. Vanago darbuose (konkrečiai – HD). Pagal analogišką klasifikaciją analizuojant ir latvių limnonimus, galima palyginti dviejų giminiškų kalbų hidroderivacines sistemas, išryškinti jų sutapimus ir skirtumus.

⁹ Tradiciškai hidroobjekto lokalizacija nurodoma pagal artimiausią stambiausią gyvenamąją vietą.

¹⁰ Dažniausiai pasitaikančių šaltinių santrumpas: Lvv I, II – Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. S. I. D. 1. Rīga, 1956; D. 2 – Rīga, 1961; E I, II – Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi. D. 1: Vidzemes vārdi. Rīga, 1922; D. 2: Kurzemes un Latgales vārdi. Rīga, 1925, U IV – Plāķis J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. D. I.: Kurzemes vārdi // Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija. S. 4. Nr. I. Rīga, 1936; U V – Plāķis J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. D. 2.: Zemgales vārdi. // Ten pat. S. 5, Nr. 5. Rīga, 1939. 213–528. lpp.; Pag. apr. – Salnais V., Maldups A. Pagastu apraksti. Rīga, 1935; G – P. Stučkos LVU Geografijas mokslinio tyrimo sektoriaus kartoteka; metai po hidroobjekto lokalizacijos patikslinimo nurodo, kad leksema užregistruota ekspedicijos metu.

¹¹ Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. V., 1981 (trump.: EŽ).

¹² Gerullis G. Die altpreußischen Ortsnamen. Berlin etc., 1922 (trump.: Apr.).

išanalizuoti, remiantis P. Lebelio⁵ ir S. Rospondo⁶ sukurta toponimų struktūrinė-darybine klasifikacija, kurią lietuvių kalbos hidronimų analizei sėkmingai pritaikė A. Vanagas⁷.

Pirminiai limnonimai, t. y. ežerų pavadinimai, kilę iš apeliatyvų arba iš tikrinių žodžių, hidronimizacijos metu neįgiję jokių darybinių požymių, sudaro labai nedidelę visų Latvijos limnonimų dalį – 146 [280], arba 3,5% (4%) visų ežerų vardų. Dauguma – 138 (265) – pirminių limnonimų – daiktavardinės kilmės. Papildžius struktūrinę-darybinę klasifikaciją pirminės semantikos elementais⁸, visus pirminius daiktavardinės kilmės ežerų pavadinimus dar galima suskirstyti į keletą pogrupių:

a) kilę iš fiziografinių terminų arba iš daiktavardžių – įvairių vietų pavadinimų – 36 (90), pvz.:

Akacis Abeliuose, Sunakstėje⁹ Lvv I 13¹⁰: *akacis*’ 1. eine mit Wasser gefüllte Grube im Morast, villfach mit Moos bewachsen; 3. im Fluss od. im See befindliche Vertiefungen’ ME I 62 (taip pat aiškinama ir Lvv I 13) (apie šią leksemą žr. dar Невская 1977, 14). Semantiniu požiūriu plg. liet. limnonimą *Akivaras* HD 33;

Palte Skaistoje 1969 : *palts*, *palte* ’die Pfütze, Lache; der Regenbach’ ME III 63, EH II 152. Plg. liet. *Páltis* u, ež, *Paltỹs* u EŽ 242¹¹, pr. *Palten* Apr. 113¹².

⁵ Lebel P. Principes et méthodes d’hydronymie Française. Paris, 1956.

⁶ Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. Wrocław, 1957.

⁷ Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. V., 1970 (trump.: HD).

⁸ Tokia klasifikacija, papildyta semantiniu pradū, aptinkama ir A. Vanago darbuose (konkrečiai – HD). Pagal analogišką klasifikaciją analizuojant ir latvių limnonimus, galima palyginti dviejų giminių kalbų hidroderivacines sistemas, išryškinti jų sutapimus ir skirtumus.

⁹ Tradiciškai hidroobjekto lokalizacija nurodoma pagal artimiausią stambiausią gyvenamąją vietą.

¹⁰ Dažniausiai pasitaikančių šaltinių santrumpa: Lvv I, II – Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. S. I. D. 1. Rīga, 1956; D. 2 – Rīga, 1961; E I, II – Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi. D. 1: Vidzemes vārdi. Rīga, 1922; D. 2: Kurzemes un Latgales vārdi. Rīga, 1925, U IV – Plāķis J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. D.I.: Kurzemes vārdi // Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija. S. 4. Nr. I. Rīga, 1936; U V – Plāķis J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. D. 2.: Zemgales vārdi. // Ten pat. S. 5, Nr. 5. Rīga, 1939. 213–528. lpp.; Pag. apr. – Salnais V., Maldups A. Pagastu apraksti. Rīga, 1935; G – P. Stučkos LVU Geografijas mokslinio tyrimo sektoriaus kartoteka; metai po hidroobjekto lokalizacijos patikslinimo nurodo, kad leksema užregistruota ekspedicijos metu.

¹¹ Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. V., 1981 (trump.: EŽ).

¹² Gerullis G. Die altpreußischen Ortsnamen. Berlin etc., 1922 (trump.: Apr.).

Lietuvoje analogiškų hidronimų užfiksuota apie 395, iš jų apie 175 limnonimai¹³, pvz., *Akis*, *Bedūgnė* HD 33–44.

Būtent šio pogrupio limnonimus, kaip, beje, ir pirminius būdvardinius pavadinimus, dėl jų pirminės semantikos galima laikyti seniausiais.

b) kilę iš floros pavadinimų – 7 (7), pvz.:

Spilve Ungure 1965 : *spilve* I, *spilva* I 'Teichgras, Wollgras (Eriophorum)' ME III 996: plg. 'eine Wiese, wo Wollgras wächst' ME III 996 (šiuo atveju limnonimą reikėtų priskirti minėtajam a) pogrupiui). Plg. *Spilves upite* u Rygoje 1958;

Uozuols Maduonoje G : *uôzuôls* 'die Eiche' ME IV 427. Etimologiniu (bet ne darybiniu) požiūriu plg. liet. hidronimus *Ažuolinis* ež., *Ažuoluonà* u, *Ažuolūpis* u EŽ 54–55.

Ir lietuvių kalboje šio pogrupio limnonimų nedaug – apie 10 pavadinimų, pvz.: *Klėvas*, *Žirnis* HD 30.

c) kilę iš faunos pavadinimų – 23(48), pvz.:

Kugre Viesytėje E II 59 : *kugre*, *kugra* 'die Karausche' ME II 299 (taip pat Endzelin 1934, 116; Lvv II 162). Šį hidronimą K. Būga (Būga RR III 561) ir M. Rudzytė (Rudzīte 1968, 183) traktuoja kaip finougrizmą, tačiau apeliatyvas *kugre* plačiai vartojamas ir latvių kalboje (žr. ir Laumane 1973, 109¹⁴), todėl toponyminiu požiūriu limnonimo, matyt, nereikėtų laikyti finougrizmu tiesiogine žodžio reikšme, bet tik hidronimu, kuris per latvių finougriškos kilmės apeliatyvą genetiškai susijęs su finougrų kalbomis. Nors tokios rūšies toponimams visiškai negalima atmesti alternatyvos, tiesiogiai siejančios toponimą su finougrų apeliatyvu, tačiau, turint omenyje šio hidronimo lokalizaciją (t. y. regione, kur nėra žinomo finougrų kalbų substrato), tokia galimybė atrodo labai mažai įtikėtina.

Zėguoze + ež¹⁵ Dagdoje E II 164 : *zėguze*, *zėguoze* Dagdoje = *dzėguze* 'der Kuckuck' ME IV 702 (taip ir Endzelin 1934, 117). Apie šį hidronimą žr. ir Vanagas 1981^a, 43¹⁶.

Analogiškų pavadinimų lietuvių kalboje užregistruota apie 15, pvz.: *Ālnis*, *Balañdis* HD 31–32. Derivaciniu požiūriu plg. ir pr. potamonimus *Alne* Apr.

¹³ Čia ir toliau latvių limnonimų darybos statistiniai duomenys pagal galimybę lyginami su lietuvių kalbos duomenimis (beje, HD analizuojami visi Lietuvos hidronimai, t. y. limnonimai ir potamonimai, todėl ne visada galima atskirai išskirti ežerų pavadinimų skaičių).

¹⁴ Laumane B. Zivju nosaukumi latviešu valodā. Rīga, 1973 (trump.: Laumane 1973).

¹⁵ + ženklas prieš objekto rūšies (ež=ežeras) pavadinimą nurodo, kad ežero nebėra (nusausintas arba užakęs).

¹⁶ Vanagas A. Балтийские гидронимы апеллятивного происхождения // Proceedings of the thirteenth international Congress of Onomastic Sciences. Wrocław etc., 1981. Vol. 2. P. 597–603 (trump.: Vanagas 1981^a).

233 (žr. ir Топоров I 77¹⁷; Даубарас 1978⁶, 134¹⁸). (*Warne Apr.* 197 (Даубарас 1978⁶, 137)).

Dauguma atvejų limnonimų motyvacijai panaudoti augalų bei gyvūnų, vienaip ar kitaip susijusių su vandeniu, pavadinimai. Kaip tvirtina A. Vanagas (Vanagas 1981^a, 40–45; 1981^b, 603¹⁹), tokių hidronimų, kurie dabar formaliai sutampa su gyvūnų arba augalų pavadinimais, galimas daiktas, seniau iš viso nebuvo – tai tikriausiai vėlesnio vystymosi rezultatas.

d) kilę iš kitų konkrečios arba abstrakčios reikšmės daiktavardžių – 48 (88), pvz.:

Āķis Liezerėje G : *āķis* 'der Haken' ME I 237. Semantiniu požiūriu plg. liet. potamonimus *Kablēlis*, *Kabliupỹs* EŽ 140.

Labai tikėtina, kad dalis šio tipo (kaip ir tipo c)) pavadinimų yra atsiradę iš sudėtinių hidronimų (Gen. > Nom.), pvz.:

Zviēdris Vilduogoje 1950 < || *Zviedra ežers* E I 53 < apeliatyvas *zviēdrs* II, *zviēdris* II 'der Schwede' ME IV 783. Plg. ir kitą lat. apeliatyvą *zviēdrs* 'grober Sand' ME IV 782, užregistruotą Raunos, Drustų ir Vecpiebalgos apylinkėse, tačiau šiuo atveju nesutampa ežero lokalizacija su minėtojo dialektizmo paplitimu, be to, skiriasi limnonimo ir apeliatyvo priegaidės.

Analogiškų pavadinimų pavyzdžiai lietuvių kalboje: *Dūmas*, *Perūnas* – iš viso apie 70 limnonimų HD 45;

e) kilusių iš antroponimų – 18(20), pvz.:

Brencis Strurelėje G : vardas ir pavardė *Brencis* ME I 300, Сталтмане 1981, 140¹⁹.

Krukovskis Uozuolainėje Lvv II 147: pavardė *Krukovskis* (Сталтмане 1981, 145). Plg. liet. sudėtinį kilmininkinį limnonimą *Krukaũsko ežeras*, padarytą beveik iš identiškos pavardės *Krukaũskas* EŽ 167.

Ir šių limnonimų kilmę, matyt, galima paaiškinti analogiškai kaip anksčiau minėtojo pogrupio (Gen. > Nom.):

Valdis Ērgemėje 1983 < || *Valža ežers* E I 70 || *Valžu ežers* G < antroponimas *Valdis*. J. Endzelynas (Endzeli n 1934, 144) taip pat šį limnonimą sieja su asmenvardžiu.

¹⁷ Топоров В. Н. Прусский язык: Словарь. М., 1975. Т. 1. (trump.: Топоров I).

¹⁸ Даубарас Ф. О связях прусских гидронимов с названиями животных и птиц // *Baltistica*, 1978. Т. 14. Šas. 2. P. 134–138 (trump.: Даубарас 1978⁶).

¹⁹ Vanagas A. Lietuvių hidronimų semantika // Lietuvių onomastikos tyrinėjimai (Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 21), 1981. P. 4–154 (trump.: Vanagas 1981^b).

¹⁹ Сталтмане В. Э. Латышская антропонимия. Фамилии. М., 1981. (trump.: Сталтмане 1981).

233 (žr. ir Топоров I 77¹⁷; Даубарас 1978⁶, 134¹⁸). (*Warne Apr.* 197 (Даубарас 1978⁶, 137)).

Dauguma atvejų limnonimų motyvacijai panaudoti augalų bei gyvūnų, vienaip ar kitaip susijusių su vandeniu, pavadinimai. Kaip tvirtina A. Vanagas (Vanagas 1981^a, 40–45; 1981^b, 603¹⁹), tokių hidronimų, kurie dabar formaliai sutampa su gyvūnų arba augalų pavadinimais, galimas daiktas, seniau iš viso nebuvo – tai tikriausiai vėlesnio vystymosi rezultatas.

d) kilę iš kitų konkrečios arba abstrakčios reikšmės daiktavardžių – 48 (88), pvz.:

Āķis Liezerėje G : *āķis* ‘der Haken’ ME I 237. Semantiniu požiūriu plg. liet. potamonimus *Kablēlis*, *Kabliupỹs* EŽ 140.

Labai tikėtina, kad dalis šio tipo (kaip ir tipo c)) pavadinimų yra atsiradę iš sudėtinių hidronimų (Gen. > Nom.), pvz.:

Zviēdris Vilduogoje 1950 < || *Zviedra ežers* E I 53 < apeliatyvas *zviēdrs* II, *zviēdris* II ‘der Schwede’ ME IV 783. Plg. ir kitą lat. apeliatyvą *zviēdris* ‘grober Sand’ ME IV 782, užregistruotą Raunos, Drustų ir Vecpiebalgos apylinkėse, tačiau šiuo atveju nesutampa ežero lokalizacija su minėtojo dialektizmo paplitimu, be to, skiriasi limnonimo ir apeliatyvo priegaidės.

Analogiškų pavadinimų pavyzdžiai lietuvių kalboje: *Dūmas*, *Perūnas* – iš viso apie 70 limnonimų HD 45;

e) kilusių iš antroponimų – 18(20), pvz.:

Brencis Strurelėje G : vardas ir pavardė *Brencis* ME I 300, Сталтмане 1981, 140¹⁹.

Krukovskis Uozuolainėje Lvv II 147: pavardė *Krukovskis* (Сталтмане 1981, 145). Plg. liet. sudėtinį kilmininkinį limnonimą *Krukaūsko ežeras*, padarytą beveik iš identiškos pavardės *Krukaūskas* EŽ 167.

Ir šių limnonimų kilmę, matyt, galima paaiškinti analogiškai kaip anksčiau minėtojo pogrupio (Gen. > Nom.):

Valdis Ērgemėje 1983 < || *Valža ežers* E I 70 || *Valžu ežers* G < antroponimas *Valdis*. J. Endzelynas (Endzeli n 1934, 144) taip pat šį limnonimą sieja su asmenvardžiu.

¹⁷ Топоров В. Н. Прусский язык: Словарь. М., 1975. Т. 1. (trump.: Топоров Д).

¹⁸ Даубарас Ф. О связях прусских гидронимов с названиями животных и птиц // Baltistica, 1978. Т. 14. Sąs. 2. P. 134–138 (trump.: Даубарас 1978⁶).

¹⁹ Vanagas A. Lietuvių hidronimų semantika // Lietuvių onomastikos tyrinėjimai (Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 21), 1981. P. 4–154 (trump.: Vanagas 1981^b).

¹⁹ Сталтмане В. Э. Латышская антропонимия. Фамилии. М., 1981. (trump.: Сталтмане 1981).

Dauguma latvių antroponiminės kilmės limnonimų yra palyginti neseni, jų užregistruota nedaug; lietuvių kalboje tokių dvigubai daugiau (apie 35), pvz.: *Adomaitis*, *Býgaudas* HD 47. Šio tipo pavadinimų užfiksuota ir prūsų toponimikoje, pvz.: *Dinge* miško pavadinimas Apr. 28, tačiau analogiškai padarytų hidronimų nėra išlikę.

f) kilę iš kitų toponimų (transtoponiminiai limnonimai) – 27(30), pvz.: *Kiþlava* Matkulėje Lvv II 233 : *Kiþlava* pievos pavadinimas ten pat FBR XII 134;

Melnupe Stendėje Pag. apr. 381 k²⁰ : *Melþupe* u Pastendėje U IV 214. Plg. ir *Melþupji* sodybos pavadinimas Stendėje, nors, be abejo, pirminis yra potamonimas.

Lietuvių kalboje šis limnonimų pogrupis negausus, pvz.: *Amèrika*, *Duðkiþkis* HD 49–50.

Pirminių būdvardinės kilmės ežerų pavadinimų latvių kalboje užfiksuota tik 8(14)²¹, pvz.:

Akls Elkšniuose Lvv I 14 : *akls* '1. blind; 2. lichtlos, finster, dunkel' ME I 63; 'grundlos' EH I 66; 'ein so benannter See sei im Verwachsen begriffen, und seinen Grund könne man auch bei klarem Wetter nicht sehen' (Endzelin 1934, 124⁷). Plg. ir liet. *ãklas* LKŽ I 74. Tiek darybiniu, tiek semantiniu atžvilgiu analizuojamąjį limnonimą lietuvių kalboje atitinka ežero vardas *Ãklas* HD 50;

Rûgtens Kraslavoje E II 168 : *rûgtens* 'etwas bitter, bitterlich' ME III 568 (taip pat ir Endzelin 1934, 125). Plg. ir pievos pavadinimą *Rûgtens* Kraslavoje 1957.

Lietuvių hidronimikoje analogiškų pirminių būdvardinių pavadinimų užregistruota žymiai daugiau – 95 limnonimai ir potamonimai HD 378. Manoma, kad ir latvių kalboje pirminių būdvardinės kilmės ežerų vardų yra buvę daugiau, tačiau ilgainiui jie virtę sudurtiniais arba sudėtiniais pavadinimais.

Antrinių limnonimų, t. y. ežerų pavadinimų, turinčių kokį nors topodarybinį požymį, užfiksuota apie 3650 (5850), arba apie 86% (85,5%), visų Latvijos TSR ežerų vardų. Pagal susidarymo būdą antriniai limnonimai dalijami į vedinius, sudurtinius ir sudėtinius pavadinimus. Savo ruožtu vediniai dar skirstomi į priesagų, galūnių ir priešdėlių vedinius.

Lietuvių kalboje priesaginis hidronimų darybos būdas pats produktyviausias – apie 52,1% visų vandenvardžių (t. y. limnonimų ir potamonimų) (Ванагас 1983, 15)²². Latvių limnonimikoje priesaginiai vediniai pagal kiekį užima antrą

²⁰ Čia ir toliau *k* raidė po šaltinio nurodo, kad pavadinimas patikslintas, koreguotas.

²¹ Apie latvių limnonimus – tiek pirminius, tiek antrinius, – kilusius iš būdvardžių, žr. Balode L. Ipašibas vārds Latvijas PSR ezeru nosaukumu darināšanā // LPSR ZA Vestis, 1983, Nr. 1. 25 – 34. lpp.

²² Ванагас А. П. Образование, происхождение и семантика литовских гидронимов: Автореф. дис... д-ра филол. наук. Вильнюс, 1983 (trump.: Ванагас 1983).

vieta (po sudėtinių kilmininkinių limnonimų) – 425(782) pavadinimai, arba 10% (11,5%), visų limnonimų (į šį skaičių, suprantama, neįeina pirminiai limnonimai, kurių morfologinėje sudėtyje yra priesaga, pvz., *Bezdidibenis*).

Latvių kalboje užfiksuota apie 60 skirtingų priesagų, su kuriomis padaryti ežerų pavadinimai. A. Vanago duomenimis, lietuvių hidronimų daryboje užfiksuota apie 480 priesagų (Ванагас 1983, 14), tačiau šiuo atveju tokį didžiulį kiekybinį skirtumą galima paaiškinti visų pirma tuo, kad čia, be limnonimų, dar turimos omenyje ir potamonimų priesagos, be to, skirtingomis priesagomis sąlygiškai laikomi formantai, t. y. priesaga + galūnė. Šiame straipsnyje plačiau neanalizuojant visų latvių limnonimų darybos priesagų²³, reikia pažymėti, kad produktyviausios iš visų – deminutyvinės priesagos *-in-* – 86(141) ir *-it-* – 69 (103), pvz.:

Kausiņš Rubeniuose E II 53, Skaistoje G (iš viso 5 objektai): *kaūss* 'ein grösseres Gefäss; die Schale, der Napf, das Becken' ME II 178 (taip ir Endzelin 1934, 139). Semantiniu požiūriu plg. analogišką liet. limnonimą *Kaušėlis* EŽ 150. Plg. kitus šios šaknies latvių limnonimus: *Kausa ežers* G || *Kausu ežers* G || *Kaūsežers* U V 247 Balduonėje, „*Kausa ezers*“²⁴ Lvv II 68 || „*Kaušezers*“ Lvv II 69 Pasieneje ir kt.

*Maulītis*² Vestienoje Lvv II 385 : *māula*² '2. eine Vertiefung' ME II 569 Berzauņeje, Lubanoje (ežero lokalizacija sutampa su apeliatyvo paplitimo arealu). Plg. ir lat. *maules* 'tief ausgefahrenes Fahrgeleise' ME II 569; lat. potamonimą *Mauleja* || *Maulija* Vestienoje 1960.

Visai negausūs – 84(145), arba 2% visų ežerų pavadinimų, – ir gana neaiškios kilmės yra latvių limnonimai – galūnių vediniai (su galūnėmis *-a*, *-e*, *-is*), pvz.:

*Krēka*² Maltoje Lvv II 133: *krēkt*² '1. krächzen; 2. lachen' ME II 275. Plg. potamonimą *Krēkupis*² Baltinavoje E II 190;

Ildze Skaistoje G : *ilgs*²⁵ 'lang' ME I 705. Plg. analogiškus liet. derivatus *Īlgē* u ir ež, *Īlgē* u, *Īlgē* u EŽ 129;

*Stulbis*² Engurėje 1959, Matkulėje U IV 203, Rendoje 1969 (iš viso 7 objektai): *stūlbs* 'I. blind' ME III 1102; „anscheinend gleichbed. mit *Aklais ežers* [Endzelin 1934, 125]. Plg. *Stulbiņš* G || *Stulbežers* U IV 209 || *Stulbais ežers* E II 124 || *Aklais ežers* G Vandzenėje ir kt.

Tik vienas ežero pavadinimas užregistruotas su galūne *-us*:

²³ Žr. Balode L. Latvijas PSR ezeru nosaukumu sufiksālā derivācija // LPSR ZA Vēstis. 1985, Nr. 2. 46.–64. lpp.

²⁴ Nepatikrintos, abejotinos limnonimų formos, paimitos dažniausiai iš rašytinių šaltinių, paliekamos kabutėse.

²⁵ Apie šaknies *ilg-* semantiką latvių toponimuose žr. Endzelins J. FBR VI 9 ir D a m b e V. Vietvārdu vākšana un pētīšana Latvijas PSR // VLI Raksti, 1954. S. 3. 176. lpp.

Zębrus 1960 (|| *Zębrus ęzers* E II 131 || *Zebres ęzers* G) Bikstuose: *zebre*, *zebris* = *vimba* 'die Wemgalle' ME IV 701 [taip su „?“ ir Endzelin 1934, 144]. K. Būga šį limnonimą lygina su pr. *&eabre* 'cyprinus vimbra' [Būga RR III 260]. Plg. *Zębrus iztęka* u *Zebrenėje* U V 497, *Zębrus strautiņš* Aneniekuose 1958, liet. potamonimus *Žióbrikis*, *Žióbriškė*, *Žióbra*, *Žobrà* EŽ 403.

Atskirą pogrupį sudaro limnonimai – 40[90] – galūnių vediniai, tačiau dabartinėje kalboje vartojami tik kaip kilmininkiniai sudėtiniai pavadinimai, pvz.:

Melnes ęzers Salienoje G < *Melne : *męlns* 'schwarz' ME II 598;

„*Tukšu ezers*“ Kandavoje U IV 194: *tukšs* 'leer, ledig' ME IV 256. Plg. kitą lat. limnonimą *Tukšais ęzers* 1940 || *Tukšęzers* U V 478 Irlavoje, liet. potamonimą *Tūštupis* EŽ 350.

Limnonimai – galūnių vediniai aptinkami ir lietuvių kalboje, pvz.: *Kuņpė*, *Baltys*, *Gilius* [žr. HD 58–69], ir prūsų hidronimijoje, pvz.: *Sūno ež*, *Wilkus ež* [Дайбарас 1978⁶, 136–137].

Priešdėlinių vedinių grupė latvių limnonimikoje pati mažiausia – 8 [15] pavadinimai, arba 0,2%, visų ežerų vardų. Užfiksuoti tik 4 priešdėliai, su kuriais padaryti limnonimai: *aiz-*, *ne-*, *pa-*, *pie-*, pvz.:

Aizęzers Sakstagaloje G : *aiz-* + *ęzers* 'der See' ME I 572. Semantiniu ir darybiniu požiūriu plg. liet. priešdėlinį derivatą *Užuožeris* < *Užuožeris HD 225.

Papālsis 1972 (|| *Papālša ęzers* 1974 || *Papalsu ęzers* Pag. apr. 107) Raunoje: *pa-* + *Pālsa* || *Pālse* u ten pat E I 114. Plg. || *Āizpālsis* ež 1972.

Priešdėlinis derivacijos būdas lietuvių limnonimikoje yra daug dažnesnis negu latvių kalboje – užregistruota apie 70 ežerų pavadinimų, pvz.: *Āpiritys*, *Ažūžilis*, *Padēlē* HD 215–225. Nors prūsų toponimų darybinėje sistemoje pasitaiko priešdėlinių pavadinimų, pvz.: *Pernen*, *Ponarien* Apr. 245–246, tačiau hidronimų, padarytų priešdėlinės afiksacijos būdu, nepastebėta.

Sudurtiniai dariniai pagal produktyvumą tarp kitų darybinių grupių užima trečią vietą – 380 [740] pavadinimų, arba 9,3% [10,8%], visų Latvijos limnonimų. Latvių kalboje kompozitų yra apie 2,5 karto daugiau negu lietuvių limnonimikoje. Viena iš tokio skirtumo priežasčių – latvių kalboje beveik kiekvieną vardninkinį toponimą šnekoje galima paversti kompozitu arba sudėtinu pavadinimu, pvz.: *Bedre* || *Bedręzers* || *Bedres ęzers*.

Priklausomai nuo to, kokios kalbos dalys sudaro kompozitą, visi sudurtiniai limnonimai dar skirstomi į keletą pogrupių. Tai kompozitai, kuriuos sudaro:

1. Daiktavardis²⁶ + daiktavardis – 337[550]:

a) kompozito I komponentas – fiziografinė leksema – 37[48], pvz.:

²⁶ Čia ir toliau turima galvoje atitinkamų kalbos dalių šaknys arba kamienai.

Dibņezers Lazduonoje Lv I 211 : *dibens* 'der Boden, der Grund, die Tiefe' ME I 465 (taip ir Lv I 211).

b) kompozito I komponentas – floras pavadinimas – 20[59], pvz.:

*Uôgezers*² Laucienoje 1962 : *uôga* 'die Beere' ME IV 413. Plg. tos pačios šaknies lat. limnonimą *Uôdziņu*² *ezers* Zvardėje U IV 170, liet. hidronimus *Ūogē* u, *Uogỹs* u, *Uoginēlis* ež EŽ 353.

c) kompozito I komponentas – faunos pavadinimas – 49[100], pvz.:

Varžezers Drabešuose E I 10k, + ež Valkoje 1951, Zentenėje U IV 209 k : *vařde* 'der Frosch' ME IV 476 (taip ir Endzelin 1934, 118). Plg. lat. *Vařdulis*² ež Lielstraupėje E I 106 k, *Varduoklis* ež Sērpilyje E II 67, *Varžu ezers* ež Kurmenėje G, *Vařžupīte* u Valkoje 1951. A. Vanagas šios šaknies hidronimus (*Varžu ezers*, *Vařžupe*) lygina su liet. *Varžē* u, *Varžinēlis* ež, *Varžavietē* u ir kildina iš liet. *vārža*, lat. *varza* 'bučius' EŽ 367, tačiau didesnē tikimybē, kad minētieji latvių hidronimai sietini tik su lat. apeliatyvu *vařde* (daugiskaitos kilmininkas *vařžu*).

d) kompozito I komponentas – kitas konkrečios ar abstrakčios reikšmės daiktavardis – 70[133], pvz.:

*Saulezers*² E II 181 (|| *Saulezers*² 1970) Andrupenėje : *saūle* 'die Sonne' ME III 772 [taip ir Endzelin 1934, 120]. Plg. kitus šios šaknies lat. limnonimus *Saūles ezers* Jaunburtniekuose 1974, Kraslavoje G ir liet. potamonimus *Saūlupē*, *Saūlātakis* EŽ 292.

e) kompozito I komponentas – tikrinis daiktavardis (toponimas arba antroponimas) – 162[180], pvz.:

Pīļpurezers Lybaguose 1962 : *Pīļpurvs* pelkē ten pat 1962;

Pēterezers Dundagoje 1978 : asmenvardis *Pēteris*. Plg. kitus lat. limnonimus *Pēterītis* G || *Pēteriša ezers* 1971 || *Pēterišu ezers* G Kūdume, *Pēteriša ezers* Taurenėje G, liet. potamonimus *Pētrupis*, *Petriškis*, *Petruškē* EŽ 256.

Dauguma šio pogrupio kompozitų užregistruota Latvijos vakarinėje dalyje. Šį faktą nulemia tarminės šio arealo ypatybės (žodžio pabaigoje trumposios balsės iškrinta)²⁷.

Visos čia paminėtosios kompozitų semantinės grupės aptinkamos ir lietuvių limnonimikoje, pvz.: *Duobežerỹs*, *Ēgležeris*, *Lydēkžiogis*, *Meřgežeris*, *Vaiņezēris* HD 226–246. Limnonimai – kompozitai, padaryti iš dviejų daiktavardžių, užfiksuoti ir prūsų kalboje, pvz.: *Medronaseren*, *Ringaser* (?), *Locazar*, *Preydazare*, *Stirtazire* (Daubaras 1983, 185–186)²⁸.

2. Būdvardis + daiktavardis – 34[176], pvz.:

²⁷ Plačiau žr. Rudzīte M. Latviešu dialektologija. Rīga, 1964. 176 lpp.

²⁸ Daubaras F. Sudurtiniai prūsų hidronimai // Baltistica. 1983. T. 19(1). P. 184–190 (trump.: Daubaras 1983).

Dižezers Puzėje U IV 255, Užavoje U IV 264, „*Dižezers*“ Kandavoje U IV 194 : *dižs* ‘gross’ ME I 475 (taip ir Lv I 218). Plg. lat. potamonimą „*Dižupe*“ Rendoje U IV 146 bei analogiškus liet. potamonimus *Didupis*, *Didžiāupis*, *Didžiupis* EŽ 85.

Maždaug tiek pat šio darybinio tipo limnonimų užregistruota ir Lietuvoje, pvz., *Kreivežeris*, *Juodlankis* HD 247–252. Ir senprūsių toponimikoje užfiksuoti analogiškos darybos kompozitai, pvz.: *Ilgolwen*, *Swentgriff* (Daubaras 1983, 189).

3. Veiksmožodis + daiktavardis – 3[4], pvz.:

Dubezers Pag. apr. 533 (|| *Dubizers* Lv I 233) Pilskalnėje: (?) *dubt* ‘einsinken, einfallen’ ME I 509. Plg. ir liet. *dubùs* ‘įdubęs, įduobtas, gilus’ LKŽ II 789, *dubė* ‘įdubimas, slėnys’ LKŽ II 780, lat. *dups* ‘stumpf’ ME I 518; gal rekonstruojamas ir lat. būdvardis *dubs? Plg. kitus lat. limnonimus *Dubekslis* Pastendėje G, „*Dubelis*“ Agluonoje E II 168, *Dubiķis* Pruodėje U V 300, *Dubiņš* Kraslavoje G ir liet. hidronimus *Dubėlė* u ir ež, *Dubėlis* u ir ež, *Dubùlė* u, *Dubùlis* u ir kt. EŽ 93.

Lietuvių kalboje užfiksuota apie 40 analogiškos darybos hidronimų, tarp kurių tik 2 limnonimai: *Gyžežeris*, *Vėrdupis* ež HD 252–253. Senprūsių kalboje tokios rūšies ežerų pavadinimų nėra.

Latvijos TSR teritorijoje užregistruota ir hibridinių kompozitų (13[25]), t. y. sudurtinių limnonimų, kurių vienas iš komponentų – kitos kalbos leksema, pvz.:

Umbezers Lejascieme 1940 : est. *umbe* ‘uždaras’ + lat. *ezers*;

Dūņiers Sluokoje G : lat. *dūņas* ‘dumblas’ + est. *jārv* ‘ežeras’ (?).

Latvių sudėtinių limnonimų, kurie savo ruožtu dar skirstomi į kilmininkinius ir kvalifikacinius, yra apie 2750 [4145], arba 65,5% [60,8%] (plg. lietuvių kalboje – apie 610 pavadinimų – HD 258–276).

Dabartinėje latvių kalboje kilmininkinių limnonimų daryba pati produktyviausia – užfiksuota apie 2540 [3755] pavadinimų (plg. lietuvių kalboje – apie 565). Šiuo metu kilmininkiniai ežerų vardai vis labiau išstumia kitus darinius. Ypač gausu kilmininkinių limnonimų, kurių I sandas – oikonimas – 1635 [2125], pvz.:

*Ārciema*² *ezers* Palėje E I 100 : *Ārciems*² kaimas, buv. dvaras ten pat E I 100;

Braīsku ezers Zvardėje 1953 : *Braīskas* sodyba ten pat E II 106.

Ir sudėtinius kilmininkinius pavadinimus – analogiškai kaip pirminius daiktavardinius limnonimus bei sudurtinius vardus, – pasitelkus pirminę leksemų semantiką, dar galima skirstyti smulkiau:

1. Sudėtiniai limnonimai, kurių I sandas – bendrinio daiktavardžio kilmininkas – 500 [1030] (plg. liet. – apie 40 limnonimų HD 270–279):

a) fiziografinės leksemos kilmininkas, pvz.:

Glūdes ezers Ērgemėje G : *glūda*, *glūde* ‘blauer Ton, Lehm’ ME I 630.

b) floras pavadinimo kilmininkas, pvz.:

„*Priežu ezers*“ Kandavoje U IV 194 : *priēde* ‘die Kiefer (*Pinus silvestris*)’ ME III 392. Plg. liet. potamonimą *Pušū upēlis* EŽ 269.

c) faunos pavadinimo kilmininkas, pvz.:

Gaigalu ezers (|| *Gaigaļu ezers*) Nautrēnuose G, Tilžėje G : *gaigala*, *gaigalis* ‘der Taucher, Bürgermeisters Möwe (*Larus glaucus*)’ ME I 583–584. Plg. liet. hidronimus *Gaigalinis ež*, *Gaigālis ež*, *Gaigalūpē* u EŽ 103.

d) kitų konkrečios ar abstrakčios reikšmės apeliatyvų kilmininkas, pvz.:

„*Brīnuma ezers*“ Sunakstėje Lvv I 131 : *brīnums* ‘die Verwunderung, das Erstaunen; das Wunder’ ME I 334 (taip ir Endzeliņ 1934, 120; Lvv I 131).

2. Sudėtiniai limnonimai, kurių I sandas – tikrinio daiktavardžio kilmininkas – 1995 [2630] (plg. liet. – apie 625):

a) oikonimo kilmininkas (pavyzdžius žr. anksčiau);

b) kito hidronimo (paprastai potamonimo) kilmininkas, pvz.:

Ab(u)zes ezers Keipenėje Lvv I 3 : *Abza* u, „*Abze*“ u ten pat;

c) antroponimo kilmininkas, pvz.:

Andriksona ezers Madlienoje G : pavardė *Andriksons* (Сталтмане 1981, 194).

Nors analogiškų sudėtinių darinių lietuvių limnonimikoje daug mažiau, tačiau visi čia paminėtieji darybiniai tipai aptinkami ir lietuvių kalboje, pvz.: *Raīsto ēžeras*, *Žvirblio ežerēlis*, *Kūnigo ežerēlis*, *Gelvēs ēžeras*, *Obēliu ēžeras*, *Būloto ežerēlis* HD 258–273.

Sudėtiniai kvalifikaciniai limnonimai – tai ežerų pavadinimai, kurių abu sandai vartojami nominatyve (pirmasis sandas paprastai esti įvardžiuotinis būdvardis). Latvių kalboje šio tipo ežerų pavadinimai – 210 [390] – pasižymi tuo, kad skirtingų leksemų (būdvardžių) pavartota palyginti nedaug – 38, – bet užfiksuota daug bendravardžių hidroobjektų, pvz.: *Aklais ezers* – 28 objektai, *Mēlnais ezers* || *Mēllais ezers* – 21, *Baltais ezers* – 19, *Garais ezers* – 16, *Stulbais ezers* – 14 ir tt.

Dauguma šios grupės limnonimų yra poliarizaciniai, t. y. jų I sandai – būdvardžiai antonimai, pvz.:

Lielais Baltezers U IV 151 ir *Mazais Baltezers* 1950 Adažuose : *liēls* ‘gross’ ME II 500, *mazs* ‘klein’ ME II 574+ || *Baltezers* E I 36.

Lietuvių kalboje sudėtinių kvalifikacinių limnonimų daug mažiau (apie 40 pavadinimų), pvz.: *Baltāsis ēžeras*, *Kiāurasai ežerēlis*, *Didžiōji Īlma* ir *Mazōji Īlma* HD 274–276.

Darybinio požiūriu neaiškūs limnonimai sudaro apie 5,5% visų Latvijos TSR ežerų pavadinimų (apie 230 [355] vardų), pvz.: *Āzdrīms*² Nycoje Lvv I 71, *Jidauss* Cyravoje E II 13, *Pātražs*² Zeltiniuose 1961. Žinoma, apie kiekvieną iš jų galima būtų

pateikti tam tikrų svarstymų, prielaidų, tačiau priskirti tokį limnonimą vienai ar kitai derivacinei grupei sunku.

Latvių limnonimų struktūrinio-darybinio modelio palyginimas su kitomis baltų kalbomis (žinoma, prūsų toponimų derivacinį modelį galima rekonstruoti tik iš dalies) rodo, kad darybiniai tipai visose trijose baltų kalbose apskritai sutampa, skiriasi tik atskirų tipų lyginamasis svoris.

THE SPECIFICITY OF DERIVATION OF LATVIAN NAMES OF THE LAKES

Summary

The aim of this article is to determine a structural-derivational model of Latvian limnonyms, to compare this model with analogical systems of Lithuanian and as far as it is possible with those of the Prussian language. The structural-derivational analysis has been supplemented with a general survey of primary semantics of a toponym.

As to the quantity, the first place among other structural-derivational types occupy compound genitive names of the lakes. The vast majority of those limnonyms are the names derived from other toponyms, most often from oikonoms. At present this type of derivation forces out all other topoderivational types (especially the primary names of the lakes).

The second place occupies the mode of suffixal derivation of limnonyms. Latvian suffixal imnonyms are derived with the help of about 60 different suffixes, the most productive of these are deminutive suffixes *-īt-* and *-iņ-*.

Inflexional limnonyms are derived with the use of the following flexions: *-a*, *-e*, *-is*, *-us*. There are 4 prefixes fixed (*aiz-*, *ne-*, *pa-*, *pie-*) with the help of which Latvian names of the lakes are derived.

A comparison of the structural-derivational model of Latvian limnonyms with the corresponding models of Lithuanian and Prussian has shown that derivational types of lake names in those three Baltic languages coincide in general outlines; corresponding structural-derivational models are very close. Taking into account this fact, only quantitative difference is noticed (of course, we should bear in mind that the model of Prussian one can reconstruct only fragmentarily).